

לרקוד עם ענקים – שורשי האינטגרציה האירופית במלאת יובל שנים להקמת השוק האירופי המשותף

שלמה פרלה

משתי מעצמות אלו לחמה את מלחמתה שלה, למען האינטרסים הלאומיים שלה. התוצאה הייתה חלוקת גרמניה בפרט וחלוקת אירופה בכלל, בשעה שכל חלק הופך, בדרגת כורח משתנה, למחובר לטבורה של אחת ממעצמות-העל. כך נוצרו הגוש המזרחי והגוש המערבי.

שני חלקי אירופה זכו ליציבות: הגוש המזרחי היה יציב בכוח הכפייה הסובייטית, אירופה המערבית זכתה לשלווה בכוח הסיוע הכלכלי והמטריה הצבאית של ארצות הברית. אך דא עקא שהסיוע האמריקאי היה מלווה, כמוכך, בהטלת השפעה פוליטית על מערב אירופה, ובעיקר על צרפת ובריטניה, מעצמות העבר, שנותרו מרוטות נוצות ומוגבלות על ידי ידידתן הגדולה, הן ביכולת התמרון שלהן בזירה הבינלאומית והן בהתנהלותן הפנים-לאומית. מן הצד השני, בהסיטון מבטן מזרחה, מצאו עצמן מדינות מערב אירופה, שהמלחמה התישה את כוחן, נתונות בצלו של הגוש הסובייטי, המאיים בעצם נוכחותו.

כיצד תרקוד מערב אירופה עם שני ענקים אלה? הבעיה החריפה לנוכח היעלמותה של גרמניה כבלם אפשרי מפני ניסיונות התפשטות סובייטית, והפוליטיקה המערבית התחבטה בשאלה האם יש לאפשר לגרמניה לשוב לאיתנה. הובע חשש ממגמה זו פן תתעצם גרמניה ותופיע שוב בשכונה האירופית כבריון ענק, שמאז 1870 הוכיח את פגיעתו כי רבה. מאידך גיסא, גרמניה חלשה ומפורזת הייתה טרף קל לסובייטים החונים על גבולה בכוחות גדולים.

היחלשותה של מערב אירופה כתוצאה מן המלחמה היא עובדה ברורה, אך יש לציין כי זאת לא רק בשל ההרס,

בראשית המאה ה-20 החל תהליך של תמורות במאזן הכוחות העולמי. עידן ההגמוניה של מעצמות אירופה עמד לפנות מקומו לעלייתה של מערכת עולמית דו-קוטבית בהנהגתן של ארצות הברית ורוסיה. מלחמות העולם, הראשונה והשנייה, שהיו מבחינה מסוימת פרי ניסיון – למצער מצד גרמניה – לעכב תהליך זה, אך החישו אותו.

מאמר זה מבקש להצביע על כך ששורשי האינטגרציה האירופית בשנים שלאחר מלחמת העולם השנייה נעוצים, מנקודת מבט ריאליסטית, בכוונת מדינות מערב אירופה למוזער את תלותן הכלכלית והפוליטית בארצות הברית, מחד גיסא, ולהגן על עצמן מפני אפשרות של התפשטות סובייטית ולמנוע את התעצמותה המחודשת של גרמניה מאידך גיסא. היבטים תרבותיים של האינטגרציה האירופית הם מחוץ לגדרו של מאמר זה.

במלחמת העולם הראשונה כבשה גרמניה שטחים רבים באירופה. במלחמת העולם השנייה עלו שתי מעצמות וחיסלו את מגמת האימפריאליזם הגרמני. מבחינה מסוימת, ובאורח פרדוקסאלי, חיסול גרמניה הנאצית סימל גם את השלב האחרון בתהליך שקיעתה של היבשת האירופית כשחקן הבינלאומי החשוב ביותר. כל אחת

די"ר שלמה פרלה הוא מרצה מן החוג ליחסים בינלאומיים באוניברסיטת בר-אילן. ספרו על האיחוד האירופי נמצא בכתובים. מאמרו האחרון של די"ר פרלה בתיב ראה אור בגיליון מס' 114 (ינואר 2007).

בכעס: "לא מונית לתפקיד ראש ממשלת הוד מלכותו על מנת לפקח על חיסולה של האימפריה הבריטית".³ אך מה לעשות? בריטניה נעשתה יותר ויותר תלויה בארה"ב. גם לצרפת ב-1945 לא הייתה כוונה לסיים את שלטונה בהודו-סין. היא ניהלה שם מלחמה במשך עשר שנים שעלתה לה בקורבנות רבים, כסף ויוקרה. היא קיוותה כי תוכל לנצח. היא לא חזתה שהודו-סין תיהפך מסתם אזור של אחיזה קולוניאלית לאחת מזירות המלחמה הקרה. אמנם קיימת מחלוקת בין החוקרים לגבי מידת ההשפעה של הנכסים הקולוניאליים על הכלכלה של מעצמות אירופה בשנים שבין שתי מלחמות העולם, אך גם ללא השפעת אובדן הקולוניות, אין עוררין על העובדה שמלחמת העולם עצמה היוותה מהלומת מחץ לכלכלה האירופית, מה שאילץ את מדינות אירופה להישען על עזרה אמריקאית.⁴ הנתונים הבאים הם איור למצבה העגום של אירופה בתום מלחמת העולם השנייה: בריטניה נאלצה למכור זהב וזרורות של מטבע חוץ לשם רכישת נשק. כבר בסוף 1940 ירד היצוא הבריטי ב-37% ביחס לשנת 1935. ב-1941 העביר הקונגרס האמריקאי את חוק "החכר והשאל" (בריטניה תקבל סחורות ותשלם אחרי המלחמה). חלק מהסכם "החכר והשאל" אסר על הבריטים לייצא מוצרים שיובאו מארצות הברית במסגרת ההסכם ואף מוצרים דומים שיוצרו בבריטניה עצמה. האמריקאים דאגו לשלוח פקידים שיפקחו על הגבלות אלו. לאחר המלחמה נוכחה בריטניה לדעת שתלותה הכלכלית בארצות הברית תמשך עוד זמן רב, וכי לכלתה תלויה במלווים אמריקאים. המצב בצרפת היה גרוע יותר: כרבע מן הבניינים במדינה נהרסו. יותר ממיליון משפחות נותרו ללא קורת גג. מערכת חלוקת המזון קרסה וייצור הפחם קרס. לפני המלחמה ייבאה צרפת חלק מהפחם שלה מגרמניה, אך עתה גם זה לא הגיע. הייבוא הצטמצם כי היה מחסור במטבע חוץ. הפרנק הצרפתי לא התקבל כמטבע עובר לסוחר בעולם כי שערו התדרדר לשפל. ההכנסה הלאומית ב-1945 הייתה בערך מחצית מזו של 1938.⁵ הצרפתים, כמו הבריטים, נאלצו לקבץ נדבות אצל האמריקאים. ב-1946 הם ביקשו מלווה של מיליארד דולר. כל זאת טרם השקתה של תכנית מרשל.⁶

איטליה אף היא, כמו כן, כיכבה במצעד העוני האירופי. בשנת 1945 חזר התל"ג שלה לרמתו משנת 1911. בהשוואה ל-1938 הוא הצטמצם ב 40% במונחים ריאליים.⁷ הולנד סבלה קשות מפעולות אכזריות של הנאצים, שבין היתר הציפו שטחים נרחבים של אדמה פורייה בנסיגתם מפני כוחות הברית. לאחר המלחמה עמדו ההולנדים בסכנת רעב. עוד לפני המלחמה הייתה רמת החיים בהולנד תלויה בסחר עם שווקים בגרמניה ובריטניה, ובעושר שנבע מאינדונסיה. עתה, בתקופה הראשונה שלאחר המלחמה, לא עמדו אלו לרשותה.

לעומת מדינות אירופה, ארה"ב עשתה חיל בתקופת

הקטל וההוצאות הצבאיות המרובות אלא גם בשל העובדה שהמלחמה החישה את צמצום כוחן האימפריאלי של מדינות מערב אירופה, ובכך כרסמה באופן ניכר במעמדן הגלובלי. בלגיה, צרפת, בריטניה, הולנד ופורטוגל היו בעלות נכסים קולוניאליים לפני 1939 במשך כ-300 שנה. לעובדה זו הייתה לא רק משמעות כלכלית חשובה אלא גם משמעות של יוקרה בינלאומית. בתקופת האימפריאליזם הופיעו המעצמות האירופיות כנעלות מבחינה תרבותית-כלכלית-טכנולוגית על פני עמי אסיה ואפריקה.¹ והנה המלחמה ניפצה תדמית זו, לא רק בשל ההתפתחויות המלחמתיות ביבשת האירופית עצמה, אלא בשל אובדן של נכסים קולוניאליים, ודווקא למעצמה אסיאתית – יפן. צרפת והולנד, למשל, הובסו לא רק על אדמת אירופה אלא אף איבדו נכסיהן לעם שרק במחצית השנייה של המאה ה-19 החל לאמץ טכנולוגיות ואורחות ממשל מערביים. שוד ושבר! האירופים התגלו עתה כנמרים של נייר. עמדתה האנטי-קולוניאלית המוצהרת של ארצות הברית הייתה גורם חשוב בפירוקן של האימפריות האירופיות, זאת למרות העובדה שהאמריקאים עצמם התנהלו כמעצמה קולוניאלית במקומות כמו פוארטו-ריקו, גואם, קובה, האיטי והפיליפינים.

ארצות הברית ניצלה את מלחמת העולם השנייה להאדרת מעמדה האימפריאלי על חשבון אירופה. נוסח האמנה האטלנטית מאוגוסט 1941, שלמעשה נכפה על צרצ'ייל על ידי רוזוולט, קרא, בין היתר, להנהיג סחר חופשי וממשל עצמי לכל עמי העולם. זה כמובן רעיון אנטי קולוניאליסטי, אך ככל הנראה הוא נבע כבר אז מכוונה אמריקאית לפרוץ את גוש הסחר האימפריאלי של בריטניה, באשר גוש זה נעל שווקים בפני ארצות הברית. בין רוזוולט לצרצ'ייל היו חילוקי דעות רציניים באשר לחלוקה האימפריאלית של העולם. ארה"ב רצתה לבסס את מעמדה באוקיאנוס השקט על חשבון יפן, וזאת באמצעות ברית עם סין. רוזוולט היה סבור שמעצמות אירופה הקולוניאליות לא נהגו בסין בהגינות. הייתה תרעומת אמריקאית גם ביחס לדבקותה של בריטניה באחיזתה בהודו והיה לחץ אמריקאי חזק על צרצ'ייל להבטיח להודו עצמאות לאחר המלחמה, בתמורה לתמיכתה המוחלטת במלחמה נגד יפן. צרצ'ייל ניסה לעמוד איתן נגד הלחץ האמריקאי אך לבסוף נאלץ להכריז כי "הודו אבודה", (כפי שהאמריקאים נאלצו להכריז גם הם, מאוחר יותר, כי סין אבודה).²

הנסיגה הבריטית מאסיה דווקא הגבירה את הנחישות הבריטית להיאחז במזרח התיכון ובאגן הים התיכון, וזו גם הסיבה לזעם הבריטי הרב, ומבחינה זו, גם לזעם הצרפתי, ולחזיק המגמה של האינטגרציה האירופית בסוף 1956 ותחילת 1957, לנוכח השפלתן של שתי המדינות הללו על ידי ארה"ב בפרשת מבצע סואץ (ראה להלן).

צרצ'ייל הבין את המגמה האמריקאית. ב-1942 הוא אמר

גם יחד. אף שהרמה ההתחלתית של התעשייה הרוסית הייתה נמוכה מאוד הרי ששעורי הגידול השנתיים באותה תקופה היו גבוהים יותר מאשר באירופה, ואפילו יותר מאשר בארצות הברית.¹¹

יש המוצאים דווקא באימפריאליזם של מעצמות אירופה את זרעי התרופפות כוחה של אירופה. חזירת המעצמות לסין ואחר כך ליפן חשפה מדינות אלה לציוויליזציה האירופית שאותה הן העתיקו בהצלחה רבה, בייחוד יפן,¹² ואשר הביאה אותן במשך המאה העשרים לרמת ציוויליזציה כזו שאירופה הייתה חייבת לקחת בחשבון וממילא הוגבל כושר התמרון הגלובלי שלה.

יתרה מזו: בין השנים 1890 עד 1940 התרחשה מהפכה דמוגרפית שסימנה ירידה במספר האוכלוסין האירופי, הן בשל הגירה והן בשל ירידה בריבוי הטבעי. אם ב-1920 הייתה אוכלוסיית אירופה (ללא ברית המועצות) 18.1% מאוכלוסיית העולם, הרי שב-1960 היא הייתה רק 14.3%. לעומת זאת, אוכלוסיית יפן הוכפלה בין השנים 1872 ל-1930.¹³

עליות כוחן של המדינות האסייתיות, ובייחוד של יפן, הביאה להרהורים אסטרטגיים פסימיים אצל צ'רצ'יל כבר בערב מלחמת העולם הראשונה, בעת כהונתו כלורד הממונה על הצי. הוא גילה דעתו שאם תפרוץ מלחמה, לא תוכלנה אוסטרליה וניו-זילנד לסמוך על הצי הבריטי, שכן הוא, צ'רצ'יל, לא יוכל להורות על "פיצול חיל הים של בריטניה" ולפיכך "לא נותר לחמשת מיליוני בני הגזע הלבן שבאוקיינוס השקט אלא לבקש את חסותה של ארצות הברית".¹⁴ יותר מסתם קוריוז היא העובדה שכאשר נחתם חוזה הביטחון הפאסיפי (ANZUS) ב-1951, בריטניה אף לא הוזמנה ליטול בו חלק.

הנה כי-כן, עידן המדיניות הגלובלית של ארצות הברית ורוסיה החל כבר ערב מלחמת העולם הראשונה. המלחמה עצמה רופפה עוד יותר את ההגמוניה המדינית האירופית ומלחמת העולם השנייה הנחיתה עליה את המהלומה הסופית.

נפלה רוחן של מדינות אירופה לנוכח מעמדן השפל שנכפה עליהן על ידי ההגמוניה הדו-מעצמתית. באירופה רווחה ההנחה כי הפיצול הלאומי שאפיין את היבשת לפני מלחמת העולם ידרדר עוד יותר את מעמדן הבינלאומי של מדינות אירופה ויותרן בשפלותן עוד לשנים רבות, בעוד שאם יתהווה איחוד כלשהו של פונקציות כלכליות, פוליטיות וביטחוניות, ייווצר גוש חדש שיוכל ליטול חלק מכובד יותר בריקוד הגלובלי שבו ארצות הברית וברית המועצות היו הרקדניות הראשיות. ביטוי מפורש להנחה זו עלה רק שנים מאוחר יותר. ז'יק דלור (Delors), מי שהיה נשיא הנציבות האירופית בין השנים 1985-1995, הסביר כי אחת המטרות של האיחוד האירופי הייתה לסיים את "השקיעה הגיאופוליטית והכלכלית של יבשת שהמציאה את רעיון האוניברסליות, הדמוקרטיה וזכויות האדם".¹⁵

המלחמה. התל"ג שלה זינק ביותר מ-50% במונחים ריאליים, בעוד שהתל"ג של אירופה (למעט בריה"מ) ירד ב-25%. חלקה של אירופה בתפוקה החרושתית העולמית היה הנמוך ביותר מאז המאה ה-19. אפילו ב-1953, כאשר תוקנו כבר רוב נזקי המלחמה, היווה חלקה של אירופה רק 26% מהתפוקה העולמית, בהשוואה ל-44% שהיווה חלקה של ארה"ב.

גם מבחינת היכולות הצבאיות המצרפיות היה ברור שמדינות אירופה המערבית הן כננס בין ענקים. אמנם הסובייטים ערכו קיצוץ בצבא האדום לאחר המלחמה על מנת לייצב את כלכלתם, אך בכל זאת היקף הצבא נותר עצום: 175 אוגדות, 25,000 טנקים בקו החזית ו-19,000 כלי טיס. הכוח האמריקאי ביחס לכוחות האירופים היה עצום אף הוא:

כוחות צבאיים ב-1950:⁸

כוחות מזוינים	הוצאות הגנה	ארצות הברית
1.380,000	\$14.5 מיליארד	ארצות הברית
4.300,000	\$15.5 מיליארד	ברית המועצות
680,000	\$2.3 מיליארד	בריטניה
590,000	\$1.4 מיליארד	צרפת
230,000	\$0.5 מיליארד	איטליה

עובדת כיווצה של אירופה כשחקן גלובלי בעל השפעה מעצמתית הייתה ברורה בעליל.

גם ברית המועצות וגם ארצות הברית הרחיבו לאחר מלחמת העולם השנייה את האוריינטציה הגלובליסטית של מדינותן: כאשר נדמה היה לאמריקאים כי צ'רצ'יל וסטאלין מנסים להגיע בשלב מסוים להסדר ביניהם בעניין מזרח אירופה, ללא שיתופם, הם טענו כי "במלחמה העולמית הזאת בעצם לא קיימת ולו שאלה אחת, מדינית או צבאית, אשר אין לארצות הברית חלק בה." עמדה דומה הציגו הסובייטים. מולוטוב טען ב-1946 כי: "ברית המועצות היא עתה אחת הארצות החזקות ביותר בעולם. אין אפשרות להחליט עתה בלעדית בבעיות רציניות כלשהן של היחסים הבינלאומיים."⁹

את ניצני עלייתן של ארצות הברית ושל ברית המועצות למעלת מעצמות גלובליות המנהלות ביניהן תחרות גלובלית יש לראות כבר בשלהי המאה ה-19. ב-1883 כותב סר ג'והן סילי (Seeley) כי רוסיה וארצות הברית הן בבחינת "קיבוצים מדיניים עצומים" וכי כאשר התפתחותם התעשייתית תואץ באמצעות הקיטור והחשמל "יגרמו מדינות אלה להמעט ערכן של מדינות אירופיות כדוגמת צרפת או גרמניה וישפילו אותן לדרגת חשיבות שנייה במעלה".¹⁰ אכן, מאז 1890 הייתה עליה מואצת בקצב הייצור התעשייתי של ארצות הברית ורוסיה. באותה שנה היה ייצור הפחם בארה"ב נמוך בהרבה מייצורה של בריטניה, אך ב-1914 השתווה לייצורן של בריטניה וגרמניה

קשה היה לאירופים להשלים עם העובדה שהעוצמה העולמית תשכון לעד בידי נשיא ארצות הברית.¹⁶ הסיוע האמריקאי בדמות תכנית מרשל תרם להתאוששות הכלכלית של אירופה, אם כי יש מחלוקת בין החוקרים לגבי מידת התרומה והשפעתה על ההתאוששות הכלכלית וזאת בעיקר לנוכח העובדה שסימני התאוששות ברורים כבר נראו לפני יישומה של התכנית.¹⁷

סעיף מפתח בתכנית מרשל בא לידי ביטוי במאי 1947, בנאום של דין אצ'סון (Acheson), שהיה אז תת-מזכיר המדינה האמריקאי, שבו הוא קבע כי על מדינות אירופה להתחיל בתהליך אינטגרציה מסוים על מנת שהסיוע האמריקאי יהיה יעיל.¹⁸ אך כאן נתעוררה דילמה שחוללה את היסוד המעשי ליצירת השוק האירופי המשותף. כיצד ניתן לאחד פונקציות כלכליות לשיקום כלכלתה של אירופה מבלי לשתף את גרמניה. בתום המלחמה הייתה הארץ עיי חרבות, רחובותיה דחוסים פליטים רעבים וממורמרים ועתידה הפוליטי היה לוט בערפל. אולם היה ברור כי שיקום כלכלתה וכוחה של אירופה באמצעות איחוד של פונקציות כלכליות לא יניב תוצאה משמעותית ללא שיקומה של גרמניה. הייתה זו תובנה בסיסית כי גרמניה חזקה מבחינה כלכלית היא גורם יסוד בכל מבנה כלכלי מערב אירופי. הועלו גם חששות שהמשך המשבר הכלכלי והחברתי בגרמניה והעמקתו עלולים לגרום לאחת משתי תוצאות חמורות. האחת – התגברות הלאומנות הגרמנית כפי שהיה לאחר מלחמת העולם הראשונה. השנייה – היסחפות גרמניה אל עבר הגוש הסובייטי, ובמקרה הפחות גרוע, אי הזדהות עם המערב. אכן, קורט שמאכר (Schmacker) מנהיג הסוציאל-דמוקרטים בגרמניה, יריבו הפוליטי של אדנאוואר, היה סבור שהאורינטציה הבינלאומית של גרמניה צריכה להיות באמצע, בין מזרח למערב, ולשם כך על גרמניה להיות מאוחדת.

מצד שני, שיקומה הכלכלי, ואולי גם הצבאי של גרמניה, משול היה לטיפול בנמר פצוע אנושות שעשה שמות בגיוגל האירופי יותר מפעם אחת. צרפת, יותר מכל מדינה אחרת, קידמה בברכה את חלוקת גרמניה ונראה היה שהיא גם מתכננת מהלכים להסרת כל שליטה גרמנית מהאזורים התעשייתיים של הריין ועמק הרוהר. הנטייה הייתה להשאיר את גרמניה במצב של נכות. בשנת 1946 סימנו המעצמות הכובשות 744 מפעלים ותאגידים המיועדים לפירוק, לכאורה כאמצעי למנוע מגרמניה לשוב אל כוחה ההרסני. מפעלים גדולים לפחם, פלדה וכימיקלים היו צפויים להריסה, וזאת, פרדוכסלית, תוך כדי העברת מיליוני דולרים אמריקאים לגרמניה במסגרת תוכנית מרשל.

מיתוס העוצמה הגרמנית המשיך לרבוץ בתודעתם של הצרפתים עוד עשרות שנים. כאשר נפלה חומת ברלין והחל תהליך האיחוד של שתי הגרמנויות הופיעו מאמרים

בעיתונות הצרפתית המעלים חשש מפני עלייתו של "הרייך הרביעי" בן שמונים מיליון איש שהופך ל"כוח כלכלי אדיר" ומוביל להקמתה של "אירופה ביסמארקית". ב"לה-מונד" הופיעה קריקטורה (10-11 דצמבר 1989) בה נראה מיטראן אומר לקאנצלר קוהל: "לא הזכרת דבר בעניין קו אודר נייסה", ותשובתו של קוהל: "גם לא הזכרתי את אלזאס לורייין".¹⁹

היסטוריה: מסוף מלחמות נפוליאון ב-1815 עד מלחמת העולם הראשונה הייתה מלחמה אירופית מקפת אחת ב-1870, בין גרמניה לצרפת. גם מלחמת העולם הראשונה הייתה במידה מרובה תוצאת האיבה בין שתי המעצמות השכנות, אגב השאיפות האימפריאליות של גרמניה הקיסרית, ואין ספק כי גורם איבה זה תרם לפרוץ מלחמת העולם השנייה. בהתייחסות למלחמת העולם הראשונה מעלה הסופר תומס מאן על נס את "רוח 1914" בהתלהבות פטרויטית: "ייצאנו לקרב בהתלהבות, מלאים בביטחון שהנה הגיעה שעתה של גרמניה. ההיסטוריה מובילה אותנו אל יעדנו, אחרי ספרד, צרפת ואנגליה, הגיע תורנו להטביע חותמנו על העולם ולהנהיגו".²⁰ לא לחינם סיפחו הגרמנים את אלזס ולורייין ב-1870. לורייין הייתה עשירה בעפרות ברזל והגרמנים יכולים היו לצרף זאת לפחם שבחבל הרוהר ובשליזה התחתית ולבנות את תעשיית הפלדה הגדולה ביותר ביבשת אירופה.

מלחמת העולם השנייה, על תוצאותיה, הובילה למסקנה כי יש להביא לקץ האיבה בין גרמניה לצרפת וכי האיבה ההיסטורית ניזונה גם מהאינטרסים הכלכליים של שתי המעצמות בכל הקשור לחבלי הרוהר והסאר, וכמובן לאזורי אלזאס ולורייין, עתירי הפחם והברזל. המסקנה: יש להקים איחוד בין שתי המדינות בכל הקשור להפקת מחצבים אלה.

את תחילתו המעשית של האיחוד האירופי ניתן לראות באפריל 1951 עם ייסודה של קהיליית הפחם והפלדה האירופית (ECSC), כשהמטרה הפוליטית המיידית הייתה מניעת סכסוך בין גרמניה לצרפת באמצעות איחוד מפעלי הפקת הפחם והפלדה שלהן. אכן, אדנאוואר הכריז במעמד הווסדה של קהיליית הפחם והפלדה כי "מרגע שהייצור בסאאר יהיה של החבל כולו תוסר סיבה אחת של מתח".²¹ שני אישים היו המנוע מאחורי יוזמה זו: רובר שומאן (Schuman), שר החוץ של צרפת, וז'אן ז'אק מונה (Monnet), שהיה יועץ כלכלי ומדיני לממשלת צרפת. מדיניותו הפרו-מערבית של אדנאוואר ומגמתו לחזק את כלכלת ארצו באמצעות יצירת קשרים עם אירופה המערבית הקלו על יוזמתם של שני האישים הצרפתים.²² הוא עצמו היה מוכן לקדם רעיון כזה, קודם למלחמת העולם השנייה, כבר בשנות העשרים.²³ ליוזמה זו הצטרפו גם איטליה, בלגיה, לוקסמבורג והולנד, שביקשו לקשור את כלכלתן בכלכלת גרמניה וצרפת.

מונה ושומאן היו, כאמור, מתונים: הם העדיפו שותפות שתבטיח ייצור ושיווק פלדה צרפתית יחד עם הבטחת ביטחונה של צרפת. הייתה גם תקווה שהתחדשות כלכלית שתבוא על צרפת, כתוצאה מן האיחוד, תקנה לה עצמה שתאפשר המשך החזקת הקולוניות שלה. יתרה מזאת, היא קיוותה ששיפור מצבה הכלכלי, תוך נטרול סכנה גרמנית פוטנציאלית, יאפשר לה להגיע שוב למעמד של הנהגה באירופה.²⁶

בועידת "התנועה האירופית" ב-1949, התקבלה החלטה לאחד את התעשייה הכבדה של מערב אירופה. אדנאוואר הודיע על מוכנותה של גרמניה לוותר על אספקטים מסוימים של ריבונות על מנת לאפשר לגופים על-לאומיים לפקח על תהליכי ייצור באזורי תעשייה כבדה. האיגודים המקצועיים של גרמניה קיבלו גישה זו. ראוי להדגיש כי הפחם והפלדה היו משאבים אסטרטגיים; באותה תקופה 70% מהאנרגיה באירופה התבססה על פחם, ואין ייצור נשק ללא פלדה.

כך הוכשרה הקרקע להגשמת חזונו של שומאן ומונה להקמת קהיליית הפחם והפלדה האירופית, שהייתה אישיות משפטית לכל דבר ועניין. מבנה הקהילייה כלל "רשות עליונה", גוף פרלמנטרי, מועצת שרים ובית דין. כך נוצר תקדים שבו המדינות החברות מעבירות חלקים מסוימים של כלכלתן לשליטת רשות על-לאומית. זה היה המודל המוסדי של השוק האירופי המשותף שהוקם ב-1957.

מה השיג ההסכם?

ההסכם ביטל מכסים ושאר הגבלות במעבר סחורות בין המדינות החברות. כמו כן נאסרו סובסידיות ממשלתיות, או כל תקנה ממשלתית שמפלה בפועל בין המדינות החברות, בין שמדובר באספקה ליצרנים או במכירה לצרכנים. הוחלט על האחדות מחירים. לפני כן, למשל, הפחם של הרוהר שנמכר על ידי הגרמנים לצרפת היה יקר ב-46% מהפחם שנשאר לתצרוכת פנים גרמנית. מבחינה זו הייתה עכשיו לצרפת כניסה חופשית לפחם של חבל הרוהר. עד מהרה עלה נפח הסחר בפחם ופלדה בין המדינות בשעורים גבוהים ביותר. עד 1958 עלה הסחר בפלדה בין המדינות ב-151%, בפחם ב-21%, ובברזל ב-25%.

קוריוז פוליטי מצביע על חשיבותו ההיסטורית של ההסכם: ב-1957 נערך משאל-עם בין תושבי חבל הרוהר בשאלת עתידו הפוליטי של החבל. תושבי החבל הצביעו בעד סיפוח לגרמניה, וצרפת קיבלה זאת ללא כל התמררות. משמעות היסטורית זו הייתה חשובה, ואכן, מונה קיווה שהקמת הקהילייה תפתח עידן שבו יתקיים לא רק תיאום אינטרסים בין מדינות אירופה אלא יותר מכך – מיזוג מלא של אינטרסים אלה.²⁷

המטרה הנוספת, הסמויה, הייתה יצירת כוח כלכלי גדול שיוכל להפחית את תלותה הכלכלית של מערב אירופה בארצות הברית ויעניק לה סטאטוס נוח יותר נוכח ההגמוניה של האחרונה. מגמה זו לא הייתה חידוש בגרמניה, שכן כבר וילהלם השני, קיסר גרמניה במלחמת העולם הראשונה, טען כי ישנה זכות ל"ארצות הברית של אירופה" להתייצב נגד "ארצות הברית של אמריקה".²⁴ ארצות הברית עצמה הייתה מעוניינת בתהליכי איחוד באירופה שיכללו את גרמניה, וזאת משני טעמים הכרוכים זה בזה: 1. להבטיח ניצול יעיל של כספי הסיוע האמריקאי. 2. להבטיח היווצרותו של אזור ביטחון, בשילוב גרמניה המערבית, שיוכל לעכב פלישה סובייטית אפשרית. בספטמבר 1949 ערכו הסובייטים את ניסוי הגרעין הראשון שלהם וכבר באביב 1950 לחצו הרשויות הצבאיות בארצות הברית ובבריטניה על ממשלותיהן לחמש מחדש את גרמניה המערבית, (רק חמש שנים אחרי שהחריבו את הוורמאכט). הצרפתים הזדעזעו, וכאן נכנס לתמונה שר החוץ של ארצות הברית, דין אצ'יסון, ביצירת הבסיס לאיחוד האירופי. הוא פעל להרגיע את הצרפתים ולקדם את האמון בינם לבין הגרמנים. אצ'יסון פנה ישירות לשומאן והפציר בו שצרפת תשנה את מדיניותה כלפי גרמניה. כבר לפני כן, ב-1947, הציעו ג'ון פוסטר דאלס ומרשל להקים גוף על-לאומי אירופי שיאפשר לגרמניה ולשכנותיה גישה חופשית ל"משאבים מסוימים", ולהכריז על הרוהר העשיר בפחם כעל "נכס אירופי" ולא נכס לאומי.

בנאום מפורסם שנשא צ'רצ'יל ב-1948, בכינוס של "תנועת אירופה המאוחדת" בהאג, הוא אמר כי "המשימה הנאצלת של המדינות המנצחות היא לאחוז את הגרמנים בידם ולהובילם חזרה אל משפחת אירופה... שיקום אירופה מהיריסותיה וחידוש זוהרה בעולם מחייבים בראש ובראשונה לכבוש את עצמנו".²⁵ [תרגום חופשי] רובר שומאן הבין היטב את המצב. הוא נולד בלוקסמבורג ב-1886 להורים מלורייין, ובמלחמת העולם הראשונה נאלץ לשרת בצבא הגרמני. רק ב-1918 הוא הפך לאזרח צרפתי. מי כמוהו הבין את הצורך בהתפיסות בין צרפת לגרמניה. שומאן נענה להזדמנות ההיסטורית.

הקמת קהיליית הפחם והפלדה הייתה אמורה להביא ברכה לצרפת שתעשיית הפלדה שלה הייתה תלויה בייבוא פחם מחבל הרוהר. אמנם במשך כשלוש שנים מאז תום המלחמה יכולות היו צרפת ובלגיה ליטול פחם מחבל הרוהר ללא אישור מהגרמנים, שעדיין היו כנועים, אך תקופה זו חלפה. ב-1949 הייתה צריכת הפלדה בגרמניה גבוהה בשליש מזו שבצרפת, והגרמנים היו עלולים להחרים את הפלדה הצרפתית אילו היו הצרפתים נוטלים מהם פחם בתנאים לא מוסכמים. כמו כן, צרפתים מתונים חששו שכלכלה גרמנית רעועה תסכן את שלום צרפת ושלום אירופה.

תהליך האיחוד האירופי מתחיל, אפוא, בהקמת קהיליית הפחם והפלדה שהיא הגוף הראשון בעל סמכות על-לאומית. אמנם גוף זה התייחס רק למגזר מצומצם, אם כי חשוב, של הפעילות המשקית ובוודאי לא התייחס להיבטים פוליטיים או צבאיים מובהקים, אבל ההקדמה לאמנת הקהילייה קובעת כי "השש... בחותמן על אמנה זו מקימות את הבסיס לאיחוד רחב יותר, ובונות יסודות ליעוד משותף".²⁸ זהו ניסוח המצביע על כוונה להמשיך באיחוד עמוק יותר.

מאז ואילך נקבע קצב התקדמות האינטגרציה בעיקר על ידי התפתחויות בזירה הבינלאומית. הנה, למשל בתקופת מלחמת קוריאה הייתה ארצות הברית מעוניינת באירופה חזקה ומאוחדת, והיה מובן שאירופה כזו לא הייתה יכולה להתבסס ללא חימושה מחדש של גרמניה. צרפת התנגדה, וזה היה הרקע להצעתו של רנה פלוון (Pleven), ראש ממשלת צרפת ב-1950, להקמת קהיליית ההגנה האירופית שבמסגרתה אמור היה לקום צבא אירופי בהשתתפות כוחות גרמניים, אך רק כאלה המשולבים ביחידות אירופיות אחרות. הצעת פלוון כללה הקמת פיקוד על-מדינתי, דוגמת הרשות העליונה של קהיליית הפחם והפלדה. תנאי צרפתי נוסף היה הצטרפות בריטניה, שתבטיח הצבת כוחות צבא בריטיים ביבשת. ב-1952 נחתם הסכם קהיליית ההגנה האירופית אשר כניסתו לתוקף הצריכה אשרור בפרלמנטים של המדינות החברות. ב-1954 דחתה האספה הלאומית הצרפתית את ההסכם, מחשש שהשליטה על צבא צרפת יועבר לגוף על-לאומי, וכך יוגבלו יוזמות צרפת ביחס לארצות "האיחוד הצרפתי" מעבר לים.²⁹

שאלת חימושה של גרמניה שבה ועלתה. האמריקאים לחצו באופן די ברוטאלי להקמת מסגרת הגנה מערב אירופית שתאפשר שילוב כוחות צבא גרמניים וכך עוצב ארגון חדש בסוף 1954, הוא "האיחוד המערב אירופי". איחוד זה לא היה אלא מסגרת בין-ממשלתית להתיעצות ולתאום ביטחוני ולמעשה היה גלגול של "אמנת בריסל" שנחתמה במרץ 1948 כמענה להשתלטות הסובייטית על מזרח אירופה. "האיחוד המערב אירופי" צירף אליו את גרמניה ואת איטליה (מדינות האויב לשעבר), וזאת לאחר שגרמניה זכתה לריבונות מלאה ב-1954. צרפת הסכימה לשילובה של גרמניה במסגרת זו, לא לפני שבריטניה התחייבה להצבת כוחות צבאיים ביבשת.

שתי מסקנות הסיקו הבריטים מכישלון קהיליית ההגנה ומהקמת "האיחוד המערב-אירופי": 1. שש חברות קהיליית הפחם והפלדה אינן יכולות להמשיך לחתור לאיחוד פוליטי-ביטחוני ללא השתתפות בריטניה. 2. שיתוף הפעולה באירופה יתפתח רק על בסיס בין-ממשלתי ולא על בסיס על-לאומי.

הבריטים צדקו רק באשר להערכתם את הפן המדיני-ביטחוני. ביוני 1955 נערכה פגישת שרי החוץ של

השש במסינה שבאיטליה, לדון במה שעתידי להתפתח לשוק האירופי המשותף ולסוכנות האטום המשותפת, יוראטום (EURATOM). ועידת מסינה קראה להקמת מוסדות משותפים, למיזוג הדרגתי של כלכלת המדינות, ליצירת שוק משותף ולתיאום מדיניות חברתית. בריטניה הוזמנה להשתתף והיא אכן עשתה זאת, אך רק עד סוף 1955. רוב השאלות הקשות הועלו על ידי צרפת שחששה מפני יצירת דומיננטיות של הכלכלה הגרמנית ובאספה הלאומית הצרפתית שוב הועלתה הקריאה להימנע מהצטרפות ליוזמה של שוק משותף אם אין בריטניה חלק מיוזמה זו.³⁰ ואז, היה זה שוב אירוע חיצוני שהביא לידי ביטוי עז את עוצמת ההגמוניה של ארצות הברית וברית המועצות, ואשר תרם תשומה חשובה להתקדמות תהליך האינטגרציה. בריטניה וצרפת יצאו בסוף 1956 למבצע סואץ אך נאלצו לסגת מיד בשל לחץ אמריקאי. בריטניה וצרפת, הפיקו כל אחת לקחים מנוגדים מכניעתן ללחץ האמריקאי. הראשונה הבינה כי בעתיד לא תוכל לצאת למבצעי שיטור בינלאומיים ללא ברכתה של ארצות הברית. השנייה הסיקה מפרשה זו כי לא היא ולא כל מדינה אירופית אחרת תוכל לסמוך באופן אוטומטי על ארצות הברית. מגמתה של צרפת תאמה את ההערכה שהועלתה בוועידת מסינה לפיה האינטגרציה האירופית היא הכרחית אם חפצה אירופה לשמר את מעמדה והשפעתה בזירה הבינלאומית. שנים לאחר מכן נתן לכך ביטוי שר החוץ הצרפתי הרווה דה שארט (de Charette), באומרו: "אירופה היא מאגר עוצמה אדיר לכל אחת מהמדינות, הן באשר לכלכלה והן באשר לפעילות בינלאומית...מאחר שאיננו רוצים בעולם הנשלט על ידי מעצמה אחת, אלא בעולם המאורגן על בסיס של ריבוי קטבים. לצרפת יש סיבה לשאוף להיות נוכחת בכל מקום, להיות מעורבת בכל הוויכוחים החשובים בעולם ולהיות שחקן ראשי בעניינים הבינלאומיים".³¹

הסכמי השוק המשותף והיוראטום נחתמו ברומא ב-25 למאס 1957 ("אמנת רומא"). ההישגים הכלכליים של השוק המשותף היו ניכרים. אירופה הפכה לגוש כלכלי אדיר. היא הייתה היצואנית והיבואנית הגדולה ביותר של חומרי גלם. מבחינת ייצור הפלדה רק ארצות הברית עלתה עליה. בעשר השנים מאז השקת איחוד הפחם והפלדה ועד 1962 נרשמה עליה של 70% בתוצרת התעשייתית של השש. בשש השנים הראשונות מאז אמנת רומא עלה נפח הסחר בין החברות ב-85% והתלייג ב-33%.

שני עקרונות חשובים נמצאים בבסיס האמנות של 1951 ושל 1957:

א. תהליך האיחוד יתבצע על ידי "הסכמה פוליטית" של החברות להסכים, בעוד שהסיכוי לפתרון הסוגיות השנויות במחלוקת בין החברות הוא רק משני להסכמה זו. כלומר, אין מתקדמים בתהליך האיחוד אגב פתרון

בעיות, אלא קודם לכל מסכימים להסכים – ורק אז מחפשים מנגנון לפתרון הבעיות. (עקרון זה עומד בניגוד לגישה הפרגמטית שאפיינה את המדיניות הבריטית. הממשלה הבריטית רצתה תמיד לראות את ההסכמה הפוליטית כנובעת מהצלחה בפתרון בעיות). גישה זו התבססה על ההנחה שקל יותר לפתור בעיות כאשר יש נכונות עקרונית לאמץ אסטרטגיה של איחוד. הנחה זו נתלוותה לרוח הזמן הפוליטית ששררה בשנים שלאחר מלחמת העולם השנייה ולפיה יכולת העמידה של מדינת הלאום כשהיא לעצמה מוגבלת יותר מאשר כשהיא חלק ממסגרת איחוד אזורי.³²

ב. העיקרון השני משולב בראשון והוא משקף גישה טכנוקרטית-פונקציונליסטית של ניהול המסגרות העל-לאומיות. קודם לכל קיים הרצון הפוליטי להתאחד, וכדי שהתהליך יתממש יש לבחור גופים מקצועיים (לא נבחרים פוליטיים) שיוציאו את רעיון האיחוד אל הפועל. אין לסמוך על גופים פוליטיים שיעשו זאת. אכן הרשות העליונה של קהיליית הפחם והפלדה והנציבות של השוק האירופי המשותף היו גופים טכנוקרטיים.

שני עקרונות אלו מלווים את התפתחות האיחוד האירופי עד עצם היום הזה והמגבלות הטבעיות הנובעות מהמתח הקיים בין אינטרסים פוליטיים, אינסטיטוטיוניים של לאום ותובנות של טכנוקרטים, מהוות כר נרחב לבעיות ולקונפליקטים בתהליך האינטגרציה האירופית.

ההיבט הישראלי

מדינות השוק המשותף החלו בהתוויית מדיניות משותפת כלפי הסכסוך הישראלי-ערבי רק ב-1969, כחלק מניסיון לעיצוב מדיניות-חוץ מתואמת. מאז, מגמת המדיניות של האיחוד האירופי כלפי ישראל היא בכיוון של ביקורתיות הולכת וגוברת עד כדי עימות עם עקרונות יסוד שאפיינו את עמדת ישראל בסכסוך. זאת למרות העובדה שאירופה חתמה הסכמי התקשרות עם ישראל והידקה עמה את קשריה הכלכליים במשך השנים. את המדיניות האנטי-ישראלית הובילה צרפת, שהצליחה מדי פעם בפעם לשכנע גם מדינות בעלות מסורת של אהדה לישראל, כגון הולנד, ליישר קו עמה.

עד מלחמת יום הכיפורים פורסם רק מסמך רשמי אחד של חברות השוק המשותף בעניין הסכסוך במזרח התיכון ("מסמך שומאן"), שהיה זהה בתוכנו להחלטת 242 של מועצת הביטחון. מלחמת יום הכיפורים הכניסה את גורם הנפט לשיקולים האירופיים ומאז החל הזירגון הפוליטי האירופי להשתמש במונח "הזכויות הלגיטימיות של הפלשתינים" במקום "בעיית הפליטים". אירופה החלה גם להכתיב עקרונות לפתרון הסכסוך, מה שהיה למורת

רוחה של ישראל, שהייתה מוכנה לתיווך אירופי אך לא ליוזמות הנוגדות את עקרונותיה.

ועדת לונדון של מדינות השוק (יוני 1977) אימצה מונח חדש בקביעתה כי לב הסכסוך הישראלי-ערבי הוא העדר "מולדת לעם הפלשתיני", וממילא הסכם השלום עם מצרים, שפרץ מאוחר יותר, לא הניח דעתה של אירופה באשר הוא לא הבטיח מולדת זו.

"הצהרת ונציה" של מדינות השוק המשותף (1980) פיתחה את רעיון המולדת ל"עם הפלשתיני", בהוסיפה כי יש לשתף את אש"ף במשא ומתן. הודגש גם הצורך לדון בסוגיית מעמדה של ירושלים. המדינות הידידותיות לישראל כגון הולנד, דנמרק וגרמניה לא נקפו אצבע כדי למנוע הצהרה זו. אכן, כל מדינות השוק המשותף הצביעו בעצרת או"ם ב-1980 בעד החלטה שגינתה את חוק ירושלים. (לא הייתה אחידות כזאת במקרים קודמים בהם נערכה בעצרת או"ם הצבעה בעניין ישראל).

הפרלמנט האירופי, שאמנת מאסטריכט העצימה את סמכותו, המליץ באפריל 2002 על הטלת אמברגו נשק על ישראל כמו גם על הפלשתינים, וחמורה מכך הייתה המלצתו להשעיית הסכם ההתקשרות עם ישראל.

ממד חדש ביחסה של אירופה לישראל הופיע עם החרפת תופעת הטרור האסלאמי. בפוליטיקה האירופית הלכה וגברה הטענה שיישוב הסכסוך הישראלי-ערבי יסייע לא רק בשיפור היחסים בין המערב לבין "המזרח הקרוב הערבי", אלא גם יביא שינוי ביחסי המערב עם העולם המוסלמי.

זוהי הנחה חמורה מבחינתה של ישראל, שהרי מובלעת בה תזה שהיא מיסודות האנטישמיות ולפיה היהודים, ובמקרה דן, מדינת היהודים, מסכנים את שלום האנושות. סקר דעת קהל מטעם הנציבות האירופית שנערך ב-2003 הראה ש-59% מהנשאלים סבורים כי ישראל מהווה סכנה לשלום העולם יותר מאשר איראן, צפון-קוריאה ופקיסטן. עמדה כזו עלולה להוביל למסקנה שלמען שלום העולם ראוי לוותר על קיום מדינת ישראל. אכן, אין זה פלא שיש היום באירופה, אמנם לא בחוגים הרשמיים, מי שמערערים על לגיטימיות קיומה של מדינת ישראל ורואים בה, כמאמר הסופר הנורווגי יוסטיין גורדאר (Gaarder), "אנאכרוניזם היסטורי". אבל גם אירופה הרשמית מחריפה את ביטוייה האנטי-ישראלים. די אם נזכיר פה כי "מועצת אירופה" גינתה את ישראל במלחמת לבנון השנייה, וכי ראש ממשלת ספרד, זאפטרן, עטה כאפייה על ראשו בהפגנת הזדהות עם הערבים.

יחס זה למדינת ישראל ניתן להבנה אקדמית מנקודות מבט מגוונות. קיימת נקודת המבט המטאפיזית-מהותית, שעיקרה: "בידוע שעשן שונא ליעקב". לעומתה קיימת נקודת המבט הריאל-פוליטית, המתייחסת לאינטרסים לאומיים ואזוריים, ומצטרפת לשתייהן הגישה ההיסטוריסטית לפיה האיחוד האירופי בעצם היווצרותו

10. ג'פרי באראקלאף, על קץ העידן האירופי, הוצאת הקיבוץ הארצי, תשכ"ז, עמ' 104.
11. שם, עמ' 103.
12. בן-עמי שילוני, *יפן המודרנית*, הוצאת שוקן, 2002, עמ' 57-68.
13. באראקלאף, עמ' 94. לגבי הערכות שונות השווה: אולריך הרברט (עורך), *מדיניות ההשמדה הנאצית 1939-1945*, מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה, ירושלים: יד ושם, תשס"א, עמ' 24.
14. באראקלאף, עמ' 76.
15. היו תומאס, *אירופה*, עם עובד, 1999, עמ' 34.
16. שם, עמ' 35.
17. היציקוק, עמ' 149-164.
18. הארי ס. טרומן, *שנות מסה ותוחלת*, תל-אביב: עיינות, תשס"ז, עמ' 119.
19. Gildea, *ibid.*, p. 68.
20. מצוטט אצל עמוס אילון, *רקוויאם גרמני*, תל-אביב, תשס"ה, עמ' 300.
21. תומאס, עמ' 33.
22. היציקוק, עמ' 164-166.
23. תומאס, עמ' 33.
24. רוברט קונקווסט, *הרהורים על מאה רבת מכאוב*, תל-אביב: כנרת, זמורה, ביתן, דביר, 2005, עמ' 263.
25. Speech by Winston Churchill, The Hague, May 7, 1948, *European Navigator*, <www.ena.lu>
26. Curt Gasteyger, *An Ambitious Power*, Gutersloh: Bertelsmann Foundation Publishers, 1996, pp. 15-16.
27. ראה: Pascal Fontaine, "A New Idea for Europe", *European Documentation*, 2000, p. 17.
28. Stanley Henig, *The Uniting of Europe*, London: Routledge, 1997, p. 24.
29. על הוויכוח באסיפה הלאומית ראה: ז'אק סוסטל, *28 שנות גוליזם*, תל-אביב: אותפז, 1969, עמ' 77-80.
30. השווה להיציקוק, עמ' 172-173.
31. מצוטט אצל תומאס, עמ' 35.
32. השווה: תומאס, עמ' 33.

וקיומו מהווה מופת לעליונות האחוה, השלום והפדרליזם על פני לאומנות, פירוד ומלחמה, בעוד שישאל במדיניותה מזכירה לכאורה לאירופה את חטאי עברה האפל. יש גם המפרשים את המדיניות האירופית כלפי ישראל בהקשר של אי-ההתאמה הטרכס-אטלנטית המסורתית.

אבל מבחינת מציאות מעמדה של ישראל מול אירופה נראה שנקודות מבט אלו אינן ממעטות האחת את רעותה. אדרבא, כל אחת מהן כוללת ומשקפת את האחרת. לפעמים נדמה כי גוברת אמיתותה של זו, לפעמים זו של רעותה, אך הן משולבות זו בזו לכדי מארג המציב מסקנה שאמנם קיומה של מדינת ישראל הוא על תנאי, אלא שהתנאי משתנה במרוצת העתים.

ה ע ר ו ת

1. ראה: יעקב שביט, יהודה ריינהרץ, *אירופה המהוללת והמקוללת*, תל-אביב: עם עובד, תשס"ו, עמ' 35-51.
2. ג'פרי בסט, *צ'רצ'יל*, תל-אביב: עם עובד, תשס"ד, עמ' 240-258.
3. Prime Minister Winston Churchill's speech at the mansion house, London, Nov. 10, 1942, <www.winstonchurchill.org> .
4. ויליאם היציקוק, *המאבק על אירופה*, תל-אביב: עם עובד, תשס"ו, עמ' 50-112. בעמודים אלה מצויים נתונים בעניין מצבן הכלכלי של מדינות אירופה המערבית עם תום המלחמה.
5. ראה: פול קנדי, *עלייתו ונפילתן של המעצמות הגדולות*, תל-אביב: דביר, תשנ"ב, עמ' 342.
6. על המחיר שנאלצה צרפת לשלם עבור הסיוע האמריקאי ראה: Robert Gildea, "Myth, Memory and Policy in France Since 1945", in Jan-Werner Muller, *Memory and Power in Post War Europe*, Cambridge U. Press, 2002, p. 62.
7. פול קנדי, שם.
8. פול קנדי, עמ' 345.
9. פול קנדי, עמ' 341.